

Спостереження ссавців на Букринському півострові (Підніпров'я) протягом 2018–2024 років

Володимир Осадчий

Українське теріологічне товариство НАН України (Київ)
e-mail: vposad@i.ua

OSADCHYI, V. Records of mammals in the Bukryn Peninsula (Middle Dnipro) in 2018–2024. — The Bukryn Peninsula is the best-preserved area of the Middle Dnipro forest-steppe, which has been little affected by anthropogenic impact, thus preserving specimens of flora and fauna that are not very common in Ukraine. The data are summarised on the basis of long-term observations without the use of trapping methods or other forms of survey. A total of 32 mammalian genera-species were found, including 4 from the group of bats and insectivorans, 5 genera-species of non-muroid rodents and leporids, 9 muroid rodents (there are probably much more species), 7 mustelids, 4 felids and canids, and 3 ungulates. The fauna is characterised by a small share of alien species, of which there are five (Norway rat, house mouse, muskrat, American mink, raccoon dog).

Вступ

Букринський півострів — унікальна місцина, що розташована приблизно за 100 км від м. Києва вниз по правому березі Дніпра навпроти м. Переяслав. По півострову розкинулися села Малий та Великий Букрин, Трахтемирів (вже знелюднені Монастирок та Зарубинці), Луковиця, Григорівка, Бучак.

Територія півострова є надзвичайно цінною завдяки відносно мало порушеній природі лісостепу. Господарська діяльність людини обмежується поки що різництвом. Невелика кількість населених пунктів і людей практично не впливає на тваринний світ. Тому важливо зберегти цей рідкісний для України шматочок землі від подальшого освоєння.

Тут збереглися цінні природні комплекси з унікальною фауною. Єдиним, на жаль неповним джерелом є нарис з історії Трахтемирова — «У зарубсько-го броду, або таємничий Трахтемирів» [Парнікоза 2006]. У цій праці згадано без деталей 9 видів звірів, переважно хижих і кажанів¹; фактично та сама

¹ Дослівно: «В фауні ссавців Трахтемирова наявні декілька дуже цікавих видів. Перш за все це рідкісний мешканець цілиних степів — сліпак подільський». «В ярах урочища звичайним є борсук, а вздовж узбережжя водосховища — видра. На заплавних ділянках зустрічається горностаї.» «Окрім цих червонокнижних ссавців урочище населяють п'ять видів кажанів: нетопир лісовий, нетопир малий, кажан пізній, вечірниця дозріра та нічниця водяна». З цього переліку

інформація наведена у проектному обґрунтуванні Регіонального ландшафтного парку «Трахтемирів» (1995). Відомості про ссавців суміжних регіонів можна знайти у низці публікації щодо фауни Канівського природного заповідника [напр.: Ружіленко *et al.* 1998; Ружіленко 2002, 2008] та околиць Ржищева, в районі екостанції «Глибокі Балики» [Мішта 2023].

Характеристика місцевості

Ландшафт півострова надзвичайно складний — плато, пагорби та висоти до 220 м над рівнем моря, переперезані глибокими ярами, що заросли лісом та чагарниками (рис. 1). Схили висот у багатьох місцях бути терасовані за совітської влади й засаджені різноманітними деревами, загалом інколи з сумнівною користю. З доброго спадку залишилися дубові та соснові насадження, хоча сосна і потерпає на цих висотах і безводних лесових ґрунтах.

Зайшли акація, ясенolistий клен, аморфа утворюють суцільні масиви, що сприяє бджільництву. З природних лісів присутні грабові та мішані — дуб, ясен, береза, клен, в'яз, ди́ка черешня. Багато глоду, ло́ха сріблясто́го, свидини, дичок груші та яблуні. В лісах повно старих дуплястих дерев, сухо́стою, бурелому, гнилявих колод. На схилах, що сходять до Дніпра і до ярів, є клаптики степу, лише деінде порослі чагарниками. Всі пласкі безлісні ділянки максимально розорані сучасними латифундистами.

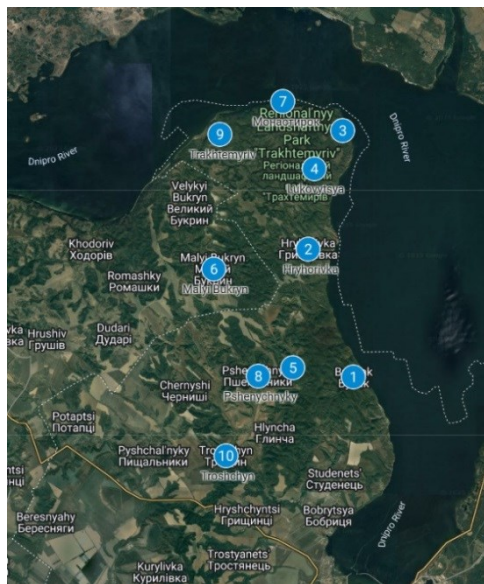


Рис 1. Мапа місцевості. Цифрами позначено ключові точки спостережень, згадані у тексті (за алфавітом):

- 1 — Бучак,
- 2 — Григорівка,
- 3 — Зарубинці,
- 4 — Луковиця,
- 5 — Іваньків,
- 6 — Малий Букрин,
- 7 — Монастирок,
- 8 — Пшеничники,
- 9 — Трахтемирів,
- 10 — Трощин.

автором описано у цій праці тільки один вид — видру й отримано неоднозначне підтвердження ще одного — сліпака подільського.

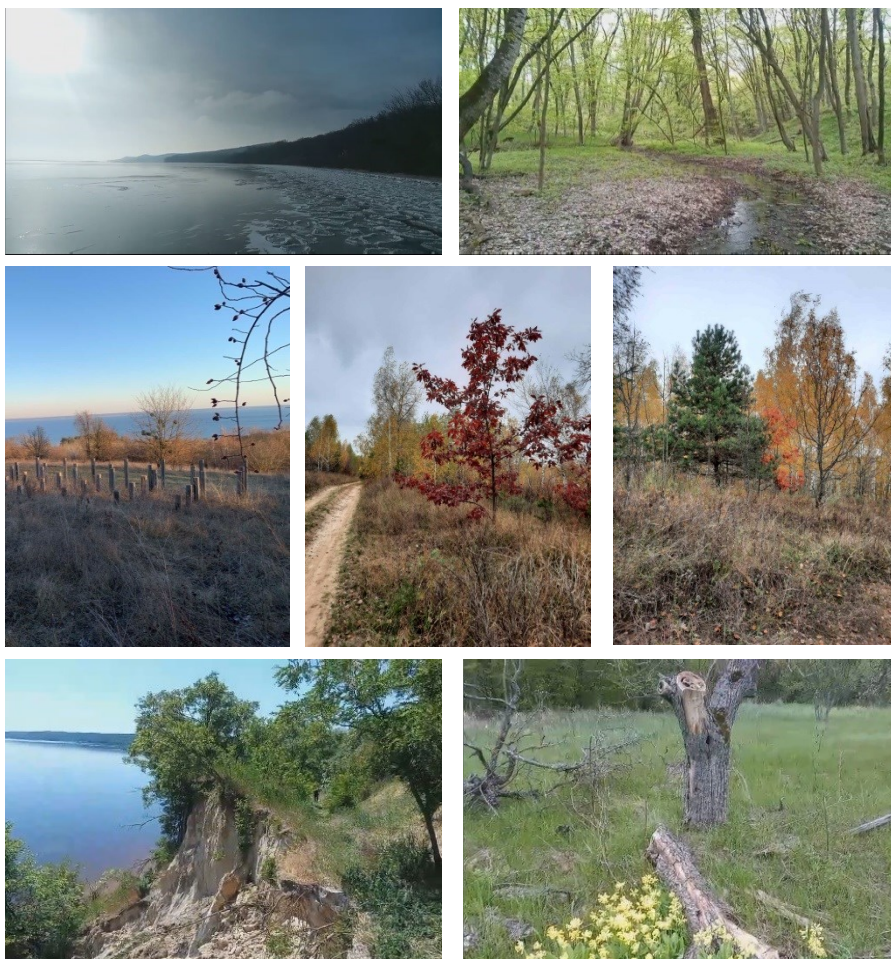


Рис. 2. Кравиди та біотопи Букринського півострова.

Всі безлісні ділянки максимально розорані сучасними латифундистами, впритул до ярів, у багатьох місцях навіть без обваловки останніх. Розкорчовують нові ділянки. Береги півострова здебільшого уривчасті, де-не-де є низькі ділянки з очеретом та лісом, що впритул підступає до води.

Спостерігається активний процес ерозії узбережжя. Береги підмиваються Канівським водосховищем, і щорічно втрачається 1,5–2,0 метра материка. Дерев падають у воду, створюючи непролазні нетрі. Трапляються нагромадження кам'яних брил пісковика, що були в товщі ґрунтів, змитих у воду. Неподалік берегів зустрічаються джерела та струмки природно чистої води.

Характеристика теріофауни

У період з 2018 і по кінець 2024 року мені довелося бачити або чути розповіді про згаданих нижче тварин. Наведені далі дані зібрано автором завдяки регулярним багаторазовим щорічним екскурсіям та розпитуванням місцевих природокористувачів — мандрівників і мисливців. Таксономію прийнято згідно з контрольним списком теріофауни України, затвердженим Українським теріологічним товариством [Загороднюк & Ємельянов 2012]. Особливістю фауни є високий ступінь її збереженості у природному стані й низька частка чужорідних видів, яких тут є п'ять — пацюк сірий, миша хатня, ондатра, візон річковий, енот уссурійський. Перші два з них є давніми вселенцями, натомість три останні — нещодавні інтродуценти, вселені штучно.

Кажани та комахоїдні

Наведено відомості про 4 таксономічні групи, з них перші дві (кажани та землерийки) по суті згадано на рівні родин. Інші два таксони (кроти та їжаки) є в обсязі регіональної фауни монотипними родами, тому мова йде по суті про два види, проте вжито родовидові поняття.

Кажани (*Vespertilionidae*). Часто трапляються влітку. Мешкають у дуплястих деревах та покинутих хатах, погребях.

Землерийки (*Soricidae*). Нерідко падають у ями господарського призначення. Зустрічаються загиблі тварини на польових дорогах.

Їжаки (*Erinaceus roumanicus*). Багато зустрічав їх у межах сіл у вечірню пору, одні з найтиповіших синантропів зі складу місцевої фауни.

Кроти (*Talpa europaea*). Всюдисущі, активно риють городи біля садиб та низинні ділянки півострова.

Гризуні немишовиді та зайцеподібні

Одна з найбільш примітивних груп ссавців Букринського півострова. Наведено відомості про 5 родовидів, кожний з яких представлений одним видом. Можливо, вовчки (родина *Gliridae*) представлені двома видами (також *Glis glis*), проте підтверджень цього немає.

Бабаки (*Marmota bobak*)². Кілька років поспіль автор спостерігав їх на в'їзді до с. Малий Букрин, у полях, де вони риють собі нори на нерозораних клатях землі під електроопорами. Бачив їх також на в'їзді до с. Трощин. Одночасно більше однієї особини бачити не доводилося.

Бобрі (*Castor fiber*). Відчувається їхня постійна присутність за погризеннями деревами, гілками, загатами на струмках. Живуть здебільшого в норах по берегах Дніпра, хатинок практично не будують.

² Бабаків принаймні двічі протягом у 2005–2007 рр. завозили О. Дудкін та О. Микитюк (особ. повід.) з великобурлицької популяції (Харківщина) і розселяли в кількох місцях, у т.ч. біля с. Малий Букрин і в Обухівському районі. — Прим. ред.

Вивірки, або білки (*Sciurus vulgaris*). На півострові їх дуже багато, особливо восени, коли вони мігрують у села, де запасують волоські горіхи. Живуть вивірки напевно в дуплах — гайн тут не відмічали.

Вовчки, зокрема соня лісова (*Dryomys nitedula*). Живуть у сараях, покинутих хатах; можуть залізти і в жилу хату. Об'єкт промислу котів. Трапляє на очі в сутінках, часто топиться в діжках з дощовою водою. Мумію одного вовчка виявлено восени 2022 р. в с. Григорівка в місці зимівлі в господарському приміщенні; зразок передано до ННПМ на визначення виду.

Зайці (*Lepus europaeus*) зустрічаються епізодично на степових ділянках з високою травою. Чисельність їх на півострові невелика, дається взнаки інтенсивне землеробство.

Гризуни мишовиді

Зареєстровано 9 родовидів, власне видів напевно значно більше, передусім за рахунок групи «миші» і «полівки сірі», у складі якого декілька видів. У часи «бакаївщини» сюди сотнями привозили хом'яків (*Cricetus cricetus*), у т.ч. й чорних, з Баришівського району Київщини (повід. І. Загороднюка), проте сучасних знахідок цих гризунів тут не відомо.

Сліпак (*Spalax zemni*). Згаданий у передмові сліпак (дані І. Парнікози) автором не відмічений, хоча автор і відмічав кілька разів на степових ділянках великорозмірні кротовини, які, можливо, належать сліпаку.

Житники (*Apodemus agrarius*). «Мишей» з чорною смугою на спині можна бачити відносно часто (доводилося бачити на польових дорогах).

«Миші» (*Sylvaemus* та, можливо, *Micromys*). Їх велике розмаїття, польові й лісові, малі й великі. Кубел *Micromys* спостерігати не доводилося.

Миша хатня (*Mus musculus*) — типовий і чисельний синантроп, частий мешканець садіб, тому тут всюди тримають котів.

Миша курганцева (*Mus spicilegus*) — двійник хатньої, відмінний за вміням споруджувати курганці, які задокументовано 29.04.2025 на пд.-зх. окоп. с. Григорівка (схил в напрямку Дніпра) на ділянці різнотрав'я.

Пацюк сірий (*Rattus norvegicus*) — характерні синантропи, часті мешканці садіб, надто там, де тримають худобу.

Нориці лісові, або руді (*Myodes glareolus*). Неодноразово відмічені в різного роду лісових ділянках, де є типовими мешканцями.

Полівки сірі (*Microtus arvalis* (s. l.)). Найбільш звичайні мишовиді відкритих ділянок (полів, городів, придорожніх смуг), неодноразово відмічені загиблими на дорозі. Восени на полях не раз розкидали протруєне зерно задля зменшення їхньої чисельності.

Ондатри (*Ondatra zibethicus*). Інколи можливо побачити ондатр на Дніпрі серед водяної рослинності. Вони часто сидять на купинках з коренів очерету й рогозу та їдять ці коріння.

Хижі (котові та псові)

Наявна інформація про 4 роди, тобто все фактично можливе багатство регіональної теріофауни. Один з родів (*Canis*) не визначений до виду однозначно (можливо, мова має йти про шакалів), ще один (кіт дикий) був у статусі фантомного, але 2025 р. отримано докази його наявності.

Вовк (шакал?, *Canis* sp.). Кілька років тому на півострові жила пара вовків, які прийшли по льоду з лівого берега. Протягом останніх двох років почастишали повідомлення про зустрічі з начебто вовками. Не виключено, що мова має йти про шакала (*Canis aureus*), поселення якого в регіоні відомі для дніпрові заплави в окол. м. Кременчук [Ружіленко 2011].

Єнот, або єнотовий пес (*Nyctereutes procyonoides*). Присутній по всьому півострову. Їх бачили під час годівлі падалкою диких груш і яблунь.

Лисиці (*Vulpes vulpes*). Їх на півострові багато, можна зустріти на дорогах і навіть у межах сіл. Збільшенню чисельності лисиць сприяє тривала заборона на полювання та ріст популяції фазанів.

Кіт лісовий (*Felis silvestris*). Автор чув кілька свідчень від людей, що бачили «очеретяних котів», проте ці свідчення примарні: їх наче й бачили, але при розпитуванні ні час, ні пору року не назвали. У травні 2025 р. автору вдалося детально спостерігати крупного типово забарвленого (за огляду ззаду) кота дикого в гущавині лісу між Малим Букрином і Григорівкою.

Хижі (мустелові)

Всього накопичено відомості про 6 родів, один з них (куниця) представлений двома видами, всі інші монотипні. Можливо, частина реєстрацій ласиць стосується й горностаїв.

Борсук (*Meles meles*). Траплялися на очі кілька разів у межах села Григорівка. Живуть у глибоких ярах. У ніч з 9.02.2025 почимчикував повз мене в трьох метрах, залишивши на снігу відбитки лап з довжелезними пазурами.

Видри (*Lutra lutra*). Неодноразово спостерігав видру на березі Дніпра навпроти в'їзду до с. Григорівка, як влітку, так і пізньої осені. Одного разу (листопад 2024 р.) автор спостерігав декількох молодих особин, що гралися між купинами очерету.

Куниця лісова й кам'яна (*Martes martes*, *Martes foina*). Довелося гарно роздивитися куницю лісову, коли пес загнав її на верхівку сосни. Бачив і куницю кам'яну, світлішого рудого забарвлення.

Ласиці (*Mustela nivalis*). Живуть як на узбережжі Дніпра, так і біля людських обійсть, у кущах. Траплялося, що коти приносили задушених молодих особин. Взимку ласки завжди білі, з повною линькою.

Візони, або «американські норки» (*Neogale vison*). Розповсюджені по всій береговій лінії Дніпра. Присутність видають сліди на мокрому піску. Інколи на кілька секунд можна побачити і тваринку.

Тхори (*Mustela putorius*, напевно тільки лісові, хоча деталі не відомі). Мешкають неподалік людських осель. На них жаліються власники курей.

Ратичні

Загалом на чисельність копитних позитивно вплинула заборона полювання з 2022 року. На початку 1990-х на півострові звичайними були лосі (*Alces alces*), проте у часи «бакайщини» їх винищили.

Свиня дика, або вепр (*Sus scrofa*). Чисельний вид. Чисельність збільшується, чому сприяє, окрім заборони полювання, добра харчова база, а саме поля кукурудзи. Можуть трапитися як поодинокі особини, навіть у межах сіл, так і групи з 6–8 тварин. Інколи серед біла дня виходять на дороги.

Олені (*Cervus elaphus*, тільки цей вид). Завезені в мисливські господарства на початку 2000-х. Зустрічі з ними часті в околицях с. Луковиця. Тут у 2017–2018 рр. на подвір'я до колеги забігло оленятко, заплуталося в сітці паркану, врятоване. У ті ж роки там само пси загнали на приватну ділянку оленцю, а взимку в районі сіл Луковиця та Іваньків бачили великорогих самців оленя. Інколи місцеві жителі знаходять скинуті роги оленів.

Сарни (*Capreolus capreolus*). Один із найбільш розповсюджених видів копитних на півострові. Сарни трапляються дуже часто, як у межах сіл, так і в лісах і на степових ділянках.

Післямова

Трахтемирів — унікальне історичне місце [Петрашенко & Максимов 2000; Парнікоза 2006]. Незважаючи на заповідний статус (історико-культурний), створений тут Регіональний ландшафтний парк «Трахтемирів») та тривалу боротьбу громади за святі місця Бучака, природу цієї території продовжують нищити. Півострів потерпає від інтенсивного землеробства, нашестя мото-квадроцикло-дикунів, стихійних звалищ сміття, що продукують місцеві мешканці, дачники та наїжджаючі безголові туристи. Також наростає загроза кілька разів задекларованого божевільного будівництва гідроакумуючої станції (водосховища на висотах неподалік села Пшеничники), зі зливом накопиченої води в Дніпро, нижче с. Бучак.

На додачу нещодавно було оприлюднено плани якихось скоробагаток добувати річковий пісок з русла Дніпра в районі коло колишнього села Зарубинці, навпроти міста Переяслав. Це гарантовано призведе до катастрофічного розмиву берегів півострова та знищення безлічі історичних пам'яток.

Боротьбі за збереження природи цього краю, проти будівництва згаданої ГАЕС і за створення Національного природного парку «Середньодніпровський» присвятив своє життя відомий зоолог і краєзнавець Вадим Негода [Молчаливая 2015; Загороднюк 2018]. Публікуючи цей допис, автор долучається до спротиву небайдужих людей свавіллю чужинців і манкуртів, злочинним

діям яких не стає на заваді навіть війна з московією. Букринський півострів заслуговує на високий заповідний статус. Тут має бути створений великий заповідний об'єкт рангу національного природного парку.

Подяка

Автор дякує за сприяння у зборі матеріалу Іллі Жиру (с. Григорівка), Ігорю Соїку (с. Григорівка), Борису Скребцову (с. Великий Букрин і с. Трахтемирів), Володимиру Яремкину (с. Великий Букрин), Володимиру Омеляненку (с. Луковиця). Автор дякує І. Загороднюку за коментарі щодо таксономії ссавців, уточнення щодо складу місцевої фауни та знахідок окремих видів, а також визначення остеологічних зразків.

Література

- Загороднюк, І. В., І. Г. Смельянов. 2012. Таксономія і номенклатура ссавців України. *Вісник Національного науково-природничого музею*, **10**: 5–30. <https://bit.ly/3Y8cVRB>
- Загороднюк, І. 2018. Вадим Негода (1979–2016) — дослідник кажанів та природоохоронець. *Theriologia Ukrainica*, **16**: 177–186. [CrossRef](#)
- Мішта, А. В. 2023. Дослідження фауни ссавців (Mammalia) на території Ржищівської МОТГ у 2021 році. В кн.: *Біорізноманіття Ржищівської ... громади*. Чернівці, Друк Арт, 414–440.
- Молчаливая, В. 2015. Презентація створення Національного парку «Середньодніпровський». Частина № 3 (травень 2015, м. Канів). *YouTube*. <https://www.youtube.com>
- Парнікоза, І. 2006. У зарубіжського броду або таємничий Трахтемирів. *Країна Знань*, № 4: 40–42. [передрук 2021 р.: <https://expedicia.org/>]
- Петрашенко, В. О., Є. В. Максимов. 2000. *Трахтемирів: Подорож у давнину*. Київ, 1–102. [URL \(pdf\)](#)
- Ружіленко, Н., В. Грищенко, В. Межжерін, О. Цвелих. 1998. Фауна кажанів Канівського природного заповідника. В кн.: *Європейська ніч кажанів '98 в Україні*. Київ, 76–79. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 1).
- Ружіленко, Н. 2002. Видовий склад і динаміка населення землерийок (Soricidae) заплавлених островів Канівського заповідника. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*, № 1: 125–135.
- Ружіленко, Н. С. 2008. Багаторічні зміни видового різноманіття та населення ссавців Канівського заповідника. *Заповідна справа в Україні*, **14** (2): 14–19.
- Ружіленко, Н. С., В. В. Никифоров, С. А. Константинов. 2011. Різноманітність теріофауни проєктованого Національного природного парку «Середньодніпровські плавні». *Біологічний вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*, № 2: 70–80.

Резюме

Осадчий, В. Спостереження за тваринним світом Букринського півострова (Підніпров'я) протягом 2018–2024 років. — Букринський півострів є найбільш збереженою ділянкою лісостепу Середнього Подніпров'я, яка мало піддавалася антропогенному впливу, завдяки чому там збереглися не надто поширені в Україні взірці флори та фауни. Узагальнено дані на основі багаторічних спостережень без використання методик вилову чи інших форм реєстрації. Загалом виявлено 32 родовиди ссавців, серед них 4 з групи кажанів і комахоїдних, 5 родовидів гризунів немисовидих та зайцеподібних, 9 мисовидих (видів напевно значно більше), 7 хижих з родини мустелових, 4 хижих з родин котових і псових, 3 ратичних. Особливістю фауни є низька частка чужорідних видів, яких тут налічується п'ять (пацюк сірий, миша хатня, ондатра, візон річковий, єнот уссурийський).